

K I R J A T

Skientismin puolustus

Janne Kivivuori, *Paha tieto. Tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin*. Nemo, Helsinki 2003. 197 s.

Viime aikoina suomalaisessa keskustelussa on ahkerasti kierrätetty kertomusta siitä, miten yksioikoisen ennakkoluuloisesti sosiaalitieteiden hallitseva konstruktionistinen paradigma torjuu kaiken luonnontieteellisen ihmistutkimuksen. Tämän tarinan mukaan sosiaalitieteiden itsepintainen vaitonaisuus ihmisluonnosta ja haluttomuus vastata evoluutiopsykologian ja sosiobiologian esittämiin ”haasteisiin” paljastaa, etteivät ihmistieteet uskalla reflektoida kaikkein perustavimpia lähtökohtiaan. Näin sosiobiologian lähettiläät voivat sitten itse esiintyä vallitsevan paradigman haastajina, joilla on hallussaan välineet sen ”itsepetoksen” paljastamiseksi, jolle ihmistieteiden käsitys omasta teoreettisesta ja metodologisesta itseriittoisuudestaan rakentuu. Juuri tällaista rohkean toisinaajattelijan viittaa on nyt sovittelemassa harteilleen myös omaa tieteenalaansa vastaan hyökkäävä sosiologi Janne Kivivuori.

Uudessa kirjassaan *Paha tieto* Kivivuori tahtoo tarkastella sosiologiaa ”uutena uskontona”, joka nojautuu myyttiin joustavasta ihmisestä. Kivivuoren mukaan sosiologisen maailmankuvan puolustajat kuvittelevat tähän myyttiin uskomisen olevan poliittisesti ja moraalisesti välttämätöntä eivätkä siksi uskalla vakavissaan kysyä sen totuutta. Kivivuoren esittämän sosiologiakritiikin kiinnostavuutta kuitenkin vähentää huomattavasti se, että hän arvioi arkisia maailmanhahmotustapoja aivan samoin kriteerein kuin ihmistieteen omaa diskurssiakin, tahtoen ”tieteellistä” erotusta kaikki kulttuurin osa-alueet. Kivivuoren ajattelun näiivn skientistisestä pohjavirrasta on toki saatu esimakua jo hänen aiemmissa aikalaisdiagnostisissa pamfleteissaan, *Psykokulttuurissa* (1991) ja *Psykopolitiikassa* (1996). Mutta siinä missä Kivivuoren aiemmat aikalaispuheenvuorot sisälsivät sellaistaakin yleistä tiede- ja kulttuurikritiikkiä, joka oikeastaan ei olisi edes tarvinnut tuekseen tätä skientististä kehystä, hänen argumentaationsa *Pahassa tiedossa* tukeutuu siihen kauttaaltaan.

Vaikka *Pahan tiedon* alaotsikko väittääkin kirjan teemana olevan ”tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin”, jo heti alkuun tulee kyllä selväksi, että Kivivuoren pää tarkoitus on osallistua aivan tiettyyn ajankohtaiseen kiistaan: siihen, jonka ovat synnyttäneet sosiobiologian ja evoluutiopsykologian invaasioyritykset ihmistieteisiin. Platon ja Cicero ovat kirjassa mukana vain strategisista syistä – kuten myös Hitler, Jung ja Riane Eisler. Kirjan kaikki mahdollinen retorinen vaikuttavuus perustuukin provokatiivisiin rinnastuksiin: Kivivuoren tarkoitus on osoittaa, että sosiaalitieteiden teoreettis-metodologisesta itsenäisyydestä kiinni pitävien sosiologien pohjimmainen lähtökohta on sama kuin kaikilla niillä avoimen autoritaarisilla ajattelijoilla, jotka ovat aikojen kuluessa puolustaneet uskonnon tai ideologioiden välineellistä käyttöä kansan kurissa pitämiseen. Kivivuori käy ylimalkaisesti läpi joukon filosofeja Immanuel Kantista William Jamesiin ja Sven Krohnista Ilkka Niiniluotoon löytäen kaikilta saman ajatuksen, jota hän kutsuu ”pahan tiedon myyttiksi”. Tällä Kivivuori tarkoittaa jotakuinkin sitä, että kaikki nämä ajattelijat jonkinasteisesti hyväksyvät ajatuksen tieteellisen tiedon epävarmuudesta, osittaisuudesta ja riittämättömyydestä sekä hylkäävät Kivivuoren ihanteen läpikotaisin (luonnon)tieteellistetyistä arjesta, jossa luonteeltaan empiirisesti falsifioitumattomilla uskomuksilla ei ole mitään sijaa. Eli Kivivuoren kielellä: he ovat valmiit tarkoituksenmukaisuussyistä asettamaan ”myytin” ”tiedon” edelle.

Tarkoittaako oikeistolainen ”moraalitonta”?

Kivivuori käyttää käsitteitä löyhästi ja vetää mutkia suoraksi porhaltaessaan muutamassa kymmenessä sivussa halki parituhattuvuotisen eurooppalaisen aatehistorian. Tämä on toki anteeksiannettavaa, onhan kyseessä ensisijaisesti provokatiivinen keskustelunavaus. *Paha tieto* ei silti ole pamfletinakaan erityisen onnistunut – näin jo siksi, että Kivivuori on omaksunut argumenttinsa suoraan maailmalla 1970- ja 1980-luvuilla käydyistä väittelyistä mitenkään mukauttamatta niitä uuteen käyttöyhteyteen.

Kivivuori väittää tarkastelevansa, miten humanistinen kulttuurieliitti ylläpi-

tää luonnontiedevastaisen ”tieteenvihan” perinnettä suojatakseen omia valta-asemiaan. Tämä olisi tietenkin periaatteessa täysin käypä ideologiakriittinen näkökulma – joskin jo ajatus merkittävää yhteiskunnallista valtaa hallussaan pitävän kulttuurieliitin olemassaolosta tuntuu suomalaiskontekstissa hiukan vieraantuneelta ja vainoharhaiselta, toisin kuin ehkä jonkin eurooppalaisen sivistysvaltion kohdalla. Suurempi ongelma on kuitenkin se, että Kivivuori ei malta kuunnella, millaisin argumentein täkäläinen ”kulttuurieliitti” sosiobiologisen projektin epäilyttävyyyttä perustelee, mutta tekee silti pitkälle meneviä oletuksia taustalla ”todennäköisesti” olevista ajatuskuluista sen perusteella, millaisiin ajatusmuotoihin luonnontieteellisen ihmistutkimuksen vastustaminen on muualla – kuten esimerkiksi kreationistisen fundamentalismin nykyisillä esiintymisalueilla – kietoutunut. Niinpä Kivivuori ymmärtää kaiken tiedon ja vallan kytkentöihin huomiota kiinnittävän kritiikin ”moraaliseksi paheksunnaksi”, jonka taustalla on ”evoluutiopsykologian ja sosiobiologian yhdistäminen moraalittomuuteen ja rikolliseen mielenlaatuun”. Ajatus raiskaajasta, joka pakenee moraalista vastuuta teostaan vetoamalla toimintaansa lainomaisesti ohjanneisiin biologisiin kausaalisuhteisiin nousee Kivivuoren ajattelukehyksessä edustamaan sitä uhkakuva, joka löysään sosiobiologiseen geenipuheeseen torjuvasti suhtautuvien sosiologien mielissä todennäköisimmin väikky. Tällaisten uhkakuvien lietsomisen mielekkyyttä vastaan Kivivuori toki argumentoi asiallisesti, mutta kovin epäselväksi jää, miten biologistien diskurssien rooli poliittisten päätösten legitimaatioprosessissa muka suoraan rinnastuisi niiden käyttöön yksilön toiminnan moraalisisessa oikeuttamisessa. Kivivuori panee kyllä merkille, että ihmistieteiden piirissä sosiobiologia ja evoluutiopsykologia torjutaan vedoten niiden implisiittiseen oikeistolaisuuteen pikemminkin kuin moraalittomuuteen, mutta ei ole selvästikään juuri pysähtynyt miettimään sanan merkitystä. Koska Kivivuori tahtoo sinnikkäästi tarkastella myös viimeaikaisia suomalaisia sosiobiologiakeskusteluja osana traditiota, jossa ”hyödylliset sepitteet nähdään sosiaalisen järjestyksen takeina”, hän sivuuttaa jopa sen varsin ilmeisen tosiasian, että kriittisten yhteiskuntatieteilijöiden keskuudessa biologisella determinismillä pelä-

tään perusteltavan pikemminkin tekemättä jättämisiä (alistuneen ”turha pyristellä ihmisluontoa vastaan”-mentali-teen levittämistä) kuin mitään tiettyjä tekoja.

Luonto-ohjelmien luonnosta

Varsin koomista jälkeä syntyy esimerkiksi, kun Kivivuori ryhtyy tulkitsemaan historioitsija Jukka Relanderin huomioita siitä, miten tapa jolla luonnosta puhutaan television luonto-ohjelmissa heijastelee yleisemminkin kulttuurissa vallalla olevia puhe- ja ajattelutapoja. Relander on havainnoinut, että siinä missä kuvamateriaalin kautta kerrotuissa tarinoissa aiemmin korostuivat harmoninen yhteisöllisyys ja luonnon tasapaino, uusliberalismin myötä niiden tilalle on tullut raaka olemassaolon taistelu. Kivivuori tulkitsee tällaisten kommenttien todistavan, että Relander on suunnilleen samanlaisen konservatiivisen sensuuri-mielialan vallassa kuin evoluutiopuhetta vastustavat amerikkalaiskeionistitkin. Kivivuori epäilee, että Relander ”paheksuu television *Avaran luonnon* jaksoissa esiintyviä vaikutteita” ja haluaa ”kieltää” tällaiset luonto-ohjelmat sekä ehkä yleisemminkin rajoittaa luonnontieteellisen tiedon vapaata levittämistä kansan keskuuteen. Kivivuoren mukaan Relander edustaa erityisen jyrkkää sosiobiologian vastaista kantaa, koska hänen kritiikkinsä ei kohdistu ainoastaan ihmisten vaan myös eläinten käyttäytymisen evoluutiopohjaiseen selittämiseen.

Tässä esimerkissä kiteytyykin osuvasti se, miten monella eri tasolla Kivivuori ja hänen kritisoimansa ihmistieteilijät puhuvat täysin eri asioista. Siinä missä konstruktionistiset sosiologit näkevät television luonto-ohjelmien väistämättä olevan kaupallisille ja/tai kasvatuksellisille intresseille alisteista viihdetä, Kivivuori pitää *Avaraa luontoa* pohjimmiltaan luonnontieteen äänenä. Sen lisäksi että hän olettaa luonto-ohjelmien puhdistamisen kaikesta ideologiasta olevan periaatteessa mahdollista, hän myös pitää tällaista pyrkimystä ilmeisen toivottavana, vaikka sitten poliittisesta korrektiudesta (ja viihteellisyydestä?) tällöin pitäisikin tinkiä. Huomionarvoista kuitenkin on, että Kivivuori ei ainoastaan ota kantaa tiukan tieteellistämisen mahdollisuuteen ja toivottavuuteen, vaan näkee tällaista tieteellistymistä jo itses-

täänselvästi viime vuosikymmeninä tapahtuneen, tätä oletustaan silti mitenkään perustelematta. Yleensäkin Kivivuori vaikuttaa olevan jo etukäteen kovin pitkälle selvillä siitä mitä totuuksia luonnontieteet meille voisivat ihmistä paljastaa, vaikkei hän konkreettisiin luonnontieteellisiin tutkimustuloksiin liiemmalti viittaakaan. Kivivuoren esimerkeikseen ottamat ”myyttien” tukahduttamat ”totuudet” kertovat poikkeuksetta ihmisen pohjimmaisesta laskelmovasta itsekkyydestä ja raadollisesta hedonismista – siis piirteistä, joita varsinaisen biologiatiteen sijaan korostaa pikemminkin uusliberalistinen taloustiede erilaisine teknis-hallinnollis aputieneen. Asetelma on tietenkin tuttu: vaikka evoluutiopsykologia ja sosiobiologia mielellään esiintyvätkin luonnontieteen äänenä, ei näiden löyhään nojatuolibio-logisointiin kannustavien viitekehysten äänekkäimpiä puolestapuhujia yhdistä niinkään luonnontieteellinen tietämys kuin pakonomainen halu saada rauhoitettua tietyt aihealueet – tyypillisimmin ainakin sukupuoli ja seksuaalisuus – kailta puhtaan kulttuurisilta tarkasteluilta. Näitä tutkivan sosiologin tulisi oletetusti vähintäänkin muistaa etukäteen kysyä biogeilta, missä ”rajoissa” ihmistieteellisten selitysten on lupa operoida.

Kivivuori ei myöskään jätä ihmistieteille tilaa itse määritellä omia tehtäviään, vaan väittää esimerkiksi sosiologian pyrkivän ennen kaikkea ”selittämään” sosiaalisia ilmiöitä toisilla sosiaalisilla ilmiöillä, niin kyseenalaistettu ja ongelmallinen käsite kuin ’selittäminen’ onkin enenevästi laadullisiin tutkimusmenetelmiin siirtyvän sosiologian omassa itseymmärryksessä. Harva sosiologi myöskään asettaa ”onko x sosiaalisesti rakentunut vai ei”-muotoisia tutkimuskysymyksiä. Kulttuurintutkijalle se, että luonto-ohjelmien narratiivit ovat suurelta osin kulttuurin ja yhteiskunnan muovaamia, on tutkimuksen lähtökohta – ei koskaan sen tulos, kuten Kivivuori (tallallisesti väärin-)ymmärtää. Siitä, onko *Avara Luonto* aikojen kuluessa ja hallitsevien narratiivien muuttuessa ”tieteellistynyt” vai ”epätieteellistynyt”, ei kukaan konstruktionistinen sosiologi tietenkään edes yrittäisi sanoa mitään. Kivivuori puolestaan kyllä sanoo, mutta ei tee mitään todistaakseen olettamansa ”tieteellistymisen” tapahtuneeksi (saati sitten todistaakseen, että tämä tieteellistyminen jäännöksettä selittäisi narratiiv-

vien muutoksen), vaan ottaa tieteellistymisen täysin annettuna. Tällainen asenne ei todellakaan vakuuta lukijaa siitä, että Kivivuori olisi aidosti huolestunut (luonnon)tieteellisen maailmankuvan kohtalosta, vaikka hänen paatoksellinen retoriikkansa niin antaakin ymmärtää.

Biologistista fundamentalismia

Koska ihmistieteitä on ollut tapana syylistää haluttomuudesta humanistisen ja luonnontieteellisen kulttuurin välisen kuilun silloittamiseen, voi myös kysyä, kuka tässä oikeastaan toimii suurimpana jarruna keskustelulle. Neko, jotka tunnustavat, että tiedontuotantoprosessi noudattaa luonnontieteissä ja sosioligistieteissä enimmäkseen aivan erilaisia pelisääntöjä niin ettei näiden väliseen dialogiin ole mitään tieteen sisältä kumpuavaa tarvetta? Vai ehkä sittenkin ne, jotka Kivivuoren tavoin kieltäytyvät täysin pohtimasta sitä, miten nämä tietomuodot voidaan käytännöllisellä ja poliittisella tasolla sovittaa yhteen, ts. miten tiedon pohjalta toimitaan?

Sosiologi Risto Heiskala on esittänyt pohdintoja, jotka voisivat hyvin toimia aloituspisteenä sellaiselle keskustelulle, joka kumpuaa todellisesta tarpeesta käyttää tieteiden tuottamaa tietoa ja tehdä päätöksiä silloinkin, kun ehdottoman varmaa tietoa ei ole saatavilla. Hän mm. toteaa, että yleensä on parempi erehtyä luulemaan, että luonnon tosiasia on yhteiskunnallinen konstruktio kuin erehtyä luulemaan, että yhteiskunnallinen konstruktio on luonnon tosiasia. Koska tästä paremmuusjärjestyksestä voi tietenkin olla monta mieltä ja monin eri perustein, olisi ollut kiinnostavaa kuulla, missä tapauksissa ja millä ehdoin tätä Heiskalan väitettä kirjassaan siteeraava Kivivuori on tästä periaatteesta erimielinen. Sitä hän ei kuitenkaan kerro, vaan pyrkii vain yksiselitteisesti kiistämään Heiskalan kysymyksenasettelun mielekkyyden. Kaikkien käytännöllis-poliittisen kysymyksenasetteluiden tuomitsemisessa Kivivuori onkin kyllä sangen johdonmukainen: pragmaattisävyisiä argumentteja hän ei hyväksy edes silloin, kun niillä perustellaan sosiobiologisen näkökulman hedelmällisyyttä ja käyttökelpoisuutta – tällaiset perusteluyritykset hän nimeää ”sosiobiologian omiksi myyteiksi”.

Mitä tästä opimme?

Kivivuoren ajatukset löytävät varmasti kaikipohjaa geenipuheeseen viehtyneestä biologistisesta ajastamme, ja juuri koska Kivivuori epäilemättä puhuu monien suulla, *Paha tieto* on hyödyllistä lukemista niin sosiologeille kuin filosofiillekin.

Konstruktionistiselle sosiologille Kivivuoren kirjanen on hyvä muistutus insinööri mielisten nojatuolibiologien täydellisestä kyvyttömyydestä tai haluttomuudesta ymmärtää sosiaalitieteiden perustavimpiakaan lähtökohtia. Useimpien ihmistieteilijöiden tähän mennessä valitsema tapa suhtautua sosiobiologian esittämiin aluevaatimuksiin eli kaikkien ”keskusteluyritysten” sivuuttaminen ja huomiotta jättäminen vaikuttaa Kivivuoren retoriikkaan tutustumisen jälkeen entistäkin ymmärrettävämmältä – niin mahdottomat ja epäsymmetriset ehdot sosiobiologian lähettiläät perämmälleen ”keskustelulle” asettavat. Keskustelu olisikin epäilemättä aloitettava selvittämällä, miksi tällainen keskustelu ei ihmistieteiden näkökulmasta vaikea mielekkäältä. Olisiko kyse yksinkertaisesti siitä etteivät sosiaalitieteilijät koe etsivänsä vastauksia missään mielessä ”samoihin” kysymyksiin kuin luonnontieteellisen ihmistutkimuksen tekijät? Ehkä sosiologien tulisikin pyrkiä tietoisesti murentamaan sitä sosiobiologian kannattajien itsepintaisesti helimää myyttiä, että sosiologien välinpitämättömyys ei muka todellisuudessa olekaan pelkkää välinpitämättömyyttä, vaan jonkinlainen merkki ylivoimaisen älyllisen haasteen aiheuttamasta pelosta tai ennakkoluuloihin perustuvasta torjunnasta?

Filosofit puolestaan helposti päätyvät ”välittäjiksi” luonnontieteiden ja ihmistieteiden keskinäisissä ”kiistoissa”, mikä voi houkuttaa hätäisiinkin kannanottoihin. Huonosti sosiologista tutkimusta tunteva filosofi saattaa ajattele mattomuuttaan tulla siunanneeksi sosiobiologian johtaman ihmistieteiden kolonisaatioretken esimerkiksi tieteellisen realismin tai ”tieteidenvälisen dialogin” ihanteen nimissä. *Paha tieto* on heille aiheellinen muistutus keskusteluasetelmien epäsymmetrisyydestä ja siitä, että vaikka luonnontieteellisen ja humanistisen tutkimuksen silloitusyritysten ei mitenkään välttämättä tarvitsisi perustua Kivivuoren kannattaman kaltaiseen

naiivin skientismiin, ne usein kuitenkin sellaiseen perustuvat. Tieteenfilosofian sisällä on esitetty paljon täysin asiallista kritiikkiä sosiologisen luonnontiedekritiikin ylilyöntejä kohtaan, mutta tähän kritiikkiperinteeseen ei Kivivuoren projekti liity, sillä se ei ole luonteeltaan tieteenfilosofinen tai edes tiedepoliittinen, vaan pikemminkin eettis-elämänfilosofinen. Viimeistään hiukan pintaa raaputtamalla samanlainen projekti saattaa valitettavasti paljastua useiden muidenkin sosiobiologian ja evoluutiopsykologian airuiden ajattelun taustalta.

Kaisa Luoma

Moraalin jäljet

Tarmo Kunnas, *Mitä jäljellä moraalista?* Kirjapaja, Helsinki, 2002, 254 s.

Käsillä oleva kirja on hyvin ajankohtainen, ja sen otsikko osuu aikamme ongelmien ytimeen. Kun katsoo nyky maailman melskettä ja myllerrystä melkein miltä kantilta tahansa, vastaus otsikon kysymykseen ei näytä kovin positiiviselta. Päivä päivältä kaikenlainen tuho ja turmellisuus tuntuvat vain lisääntyvän ja saavan entistäkin irvokkaampia muotoja. Vaikuttaa siltä, että moraalilla alkaa olla yhtä kuollut kuin jumalakin.

Kunnas suhtautuu kuitenkin moraalihin mahdollisuuksiin toiveikkaasti. Vaikka ”vanha moraalilla” onkin mennyt maille, Kunnas näkee, että sen tuhka saattaa versoa uutta eettisyyttä, ja että myös vanhassa moraalissa piilee ydin, joka voi kantaa tulevaisuuteen.

Moraali uskona

Tässä vaiheessa on huomautettava, että Kunnas tarkoittaa moraalilla pitkälle kristillistä moraalialia, joka on ja jonka Kunnaksen mielestä tuleekin olla ank-